

ТАКТИКА ВИКРИТТЯ ТА ПОДОЛАННЯ НЕПРАВДИВИХ ПОКАЗАНЬ

Протидія розслідування – явище, яке почало своє існування у період такої історичної форми кримінального процесу, як змагальна у Древній Греції та Древньому Римі. Проте з часом форми [1] прояву протидії розслідуванню істотно переминюються. Якщо раніше така форма протидії виливалася, в основному, в такі дії, як нез'явлення за викликом слідчого, відмова від надання свідчень або надання неправдивих свідчень, то в даний час воно переросло в більш наступальні, агресивні дії. В сучасному кримінальному провадженні, частіше за все зусилля протидіючих слідству учасників та суб'єктів спрямовані не тільки на заховання самого злочину і осіб, які вчинили його, але і на бажання перекваліфікації злочинних дій на частину статті, санкція якої передбачає більш м'яке покарання.

Існують різні підстави, за якими класифікують форми протидії розслідуванню і ситуації, що складаються при його виникненні. Так, однією з класифікацій протидії є класифікація за фазами розвитку злочинної діяльності. А.Ф. Лубін і С.Ю. Журавльов виділили чотири фази розвитку протидії, кожна з яких виражає сукупність певних дій, що протиставляються процесу розслідування [2]. Так, в першу (інформаційно-пошукову) фазу вони включили: а) нагляд за об'єктом злочинного посягання; б) налагодка злочинних зв'язків; в) створення неправдивого алібі; г) іноказання в бесідах, листуванні та ін.[3]. Зупинимося на докладному розгляді такої форми протидії, як створення неправдивого алібі.

Висвітленню різних аспектів боротьби з неправдивим алібі, питанням неправдивого алібі присвячені праці багатьох учених-криміналістів, які протягом розвитку криміналістики привертали до себе увагу. Такими є Р.С. Белкін, В.М. Карагодін, Н.В. Кручиніна, В.І. Шиканов, В.О. Образцов, В.П. Бахін, М.І. Ніколаєва, Д.А. Степаненко, В.Є. Богинський та ін.

Але, не дивлячись на давній історичний аспект існування алібі, у даний час поняття «алібі» в законодавстві України, наприклад у відмінності від законодавства Російської Федерації [4], не закріплено, що є на нашу думку прогалиною в КПК України. В існуючій науковій літературі, а також в теорії і на практиці існують різні підходи до даного поняття з окремими відмінностями в деталях.

Так, Белкін Р.С. вважає [5], що алібі (лат. Alibi – в ін. місці) – факти знаходження звинуваченого або підозрюваного поза місця здійснення злочину в момент, зафіксований як час злочину. Таке алібі прийнято називати об'єктивним, і воно є одним з доказових фактів, які вказують на непричетність осіб до здійснення злочину. Алібі підлягає доведенню при розслідуванні злочинів, характер яких припускає присутність виконавця в певний час і у визначеному місці (наприклад, вбивство, крадіжка, розбій і ін.). Іноді в криміналістиці розрізняють і використовують суб'єктивну форму алібі, тобто неможливість здійснення особою злочину через його психологічні й інші суб'єктивні якості: «я знаходився в цьому місці, але злочину не скоював» або «за своїми здібностями і через свою особистість

я не в змозі вчинити даний злочин». Перевірка подібних тверджень може виявитися вельми складною. Такої ж точки зору дотримується Тімербаєв А.Т. [6].

Такі вчені-процесуалісти, як А.В. Молдован, В.В. Молдован, М.М. Міхєєнко відносять алібі до виду показань учасника кримінального процесу [7].

Н.В. Кручиніна, В.І. Шиканов, трактують алібі, як певний термін, що відображає систему фактичних даних про просторово-часові координати та зв'язки між певними об'єктами [8].

Ми підтримуємо формулювання алібі, запропоноване Белкіним Р.С., як факт перебування особи поза місцем вчинення злочину у момент його вчинення, та у своїй статті будемо дотримуватися саме цього визначення.

Виходячи з визначення, запропонованого Белкіним Р.С., в алібі, як в логічній системі, присутні такі основні криміналістські елементи:

Місце здійснення розслідується у справі злочину.

Час здійснення даного злочину (дата і час).

Місце, де у цей момент знаходилася людина, що заявила про своє алібі.

При перевірці алібі потрібно переконатися в наступному: а) подане алібі правдиве, що спричиняє за собою виключення версії, що обвинувачений є фізичним виконавцем злочину, а якщо у слідчого немає доказів, що він співучасник, підбурювач або посібник, справу відносно нього повинно бути припинено; б) заявлене алібі неправдиве, що служитиме одним з доказів, підтверджуючих вину особи; в) заявлене алібі байдуже, тобто людина могла вчинити злочин, знаходячись у момент безпосередньої події, що відбулася, в іншому місці, прикладом чого може бути терористичний акт, вбивство, отруєння і т.д.; г) заявлене алібі правдиве частково, тобто особа вчинила злочин більш чи менш тяжкий, ніж той, якій їй ставиться. Наприклад, особі пред'являється звинувачення по здійсненню крадіжки з магазину, поєднаної з проникненням в приміщення, але злочинець, визнаючи свою провину частково, наполягає на тому, створюючи алібі, що в приміщення він не проникав, а зайшов в магазин в період його роботи і залишився там, не будучи поміченим адміністрацією, а вночі, скориставшись відсутністю людей, викрав майно і розбивши скло зник з викраденим.

Таким чином, слідчий, здійснюючи перевірку алібі (і відповідної контрверсії – помилкового алібі, яка теж часто існує), повинен довести присутність всіх вказаних елементів і в результаті встановити, що запідозрений, підозрюваний або звинувачений в здійсненні якого-небудь злочину у момент його здійснення знаходився у іншому місці і, отже, не міг брати участі в цьому діянні.

Проте, встановлення алібі не завжди може тлумачитись однозначно на користь запідозреної особи. Як вже було вказано раніше, встановлення факту відсутності запідозреного на місці події під час здійснення злочину ще не означає, що ця особа взагалі не причетна до скоєного. Воно могло, що і нерідко трапляється у справах про групові злочини, не виступати як безпосередній, фізичний виконавець злочину, а бути його співучасником як організатор, підбурювач.

Така форма протидії, як створення неправдивого алібі, в основному, зароджується після першої стадії кримінального процесу - порушення кримінальної справи і супроводжує роботу слідчого на період стадії – досудове розслідування. Так, при вивченні кримінальних справ в кількості 1138, порушених по тяжким та особливо тяжким злочинам було встановлено, що до створення неправдивого алібі злочинці вдаються у 4% випадків, тобто у 45 кримінальних справ особи, які

притягались до відповідальності, намагалися протидіяти слідчим шляхом створення неправдивого алібі [9]. Тому слідчий, в першу чергу, повинен володіти методикою виявлення ознак неправдивого алібі і прийомами його викривання. Найбільшу складність представляє перевірка алібі, а також викривання неправдивого алібі, коли з моменту злочину пройшло багато часу або коли злочинець наперед готує неправдиве алібі, вступаючи в змову з особами, яких використовують, як неправдивих свідків, або навіть фабрикує відповідні документи. Так, у провадженні одного із слідчих відділень ГУ МВС України в АР Крим знаходилася кримінальна справа, збуджена відносно гр.-ки Д. за незаконним обігом наркотичних засобів, у ході провадження якої був проведений обшук у житлі, займаному її родичами, де вона тимчасово проживала, і знайдено сейф з сумкою, що зберігалася в ньому з наркотичним засобом. У ході провадження досудового слідства родичі показують, що ця сумка належить гр.-ці Д., ключ від сейфа знаходиться у неї і лише вона має доступ до сейфа. На стадії судового слідства останні міняють свідчення і говорять, що сумка належала покійному чоловіку гр.-ки Д., внаслідок чого судом було поставлено питання про порушення кримінальної справи відносно вказаних осіб за надання заздалегідь неправдивих свідчень [10]. Проте слідчого не повинна зупинити складність перевірки алібі в подібних випадках. Необхідно користуватися прийомами, розробленими криміналістикою і юридичною психологією, в числі яких і прийоми допиту, що активізують пам'ять свідків, допити, що деталізуються, у свій час за окремістю обвинуваченого і осіб, які підтверджують його алібі з таких питань, на які при змові вони не звернули уваги, проведення очної ставки, перевірка документів, на які посилається обвинувачений, відтворення обстановки і обставин події з кожним із суб'єктів, пред'явлення для пізнання, і т.д.

Крім того, важливу роль при розпізнаванні неправдивого алібі, і в подальшому розкритті злочину, може зіграти допомога місцевого населення шляхом надання непроцесуальної інформації. Значну допомогу можуть надати позаштатні співробітники міліції, співробітники охоронних підприємств, різного роду суспільні формування, діяльність яких пов'язана з охороною і які мають більш тісні контакти з населенням.

Необхідно уточнити, що неправдиве алібі – різновид фальсифікуючої діяльності злочинця, направленої на уникнення відповідальності за досконалий злочин і що виражається в неправдивому запереченні присутності на місці злочину у момент його здійснення. При цьому злочинець фабрикує помилкові докази свого неправдивого алібі [11].

Створюючи неправдиве алібі, досвідчений злочинець може передбачати не тільки звичайні дії слідчого, але й те, як він мислитиме, аналізуючи його дії. Часто, вже при підготовці до здійснення злочину злочинець планує свої дії щодо його заховання. Для цього він привертає й інших осіб (співучасників, друзів, родичів). Сам же займає позицію невизнання вини, заперечування здобутих слідством доказів, впливає по можливості на осіб, які беруть участь у справі, надаючи таким чином протидію слідчому. Існують випадки, коли неправдиве алібі підозрюваний пред'являє слідству, наперед готуючи його або пізніше погоджуючи з адвокатом. У такому разі адвокати починають регулярно писати численні скарги на слідчого, у провадженні якого знаходиться кримінальна справа, надаючи таким чином ще одну протидію досудовому розслідуванню. Крім того, за «повчаням» адвоката подібні скарги починають писати родичі підозрюваного і він сам в різні інстанції про

незаконність арешту, про нібито неприпустимих методах ведення слідства і ін. Так, у провадженні слідчого відділення РВ ГУ МВС України в АР Крим знаходилася кримінальна справа щодо звинувачення гр-на Т. у здійсненні злочинів, передбачених ст. ст. 307 ч. 2, 309 ч. 2 КК України. У ході виконання слідчих дій, коли обвинувачений ще не бажав мати захисника, злочинець пішов на „відкритий контакт” із слідчим, добровільно давав щирі свідчення. У ході досудового розслідування гр-ну Т. був обраний запобіжний захід - взяття під варту, і в кримінальний процес вступив адвокат, після появи якого обвинувачений, а так само і сам адвокат, стали подавати скарги в прокуратуру, в головне слідче управління на нібито незаконні дії слідчого, почали умисно затягувати провадження по кримінальній справі, створювати неправдиве алібі, періодично змінюючи свої свідчення. У результаті слідчий був вимушений передати провадження іншому слідчому [12]. Таким чином, вказані форми протидії не тільки негативно впливають на процес і якість досудового слідства, але й надають величезну негативну психологічну дію на самого слідчого.

Для подолання протидії розслідуванню, у тому числі неправдивого алібі, і розкриттю злочинів при провадженні слідчих дій застосовуються, в основному, тактико - криміналістичні прийоми. Адже у виборі фабули неправдивого алібі злочинці можуть проявити велику витонченість. Так, одним із слідчих відділень РВ ГУ МВС України в АР Крим притягувалася до кримінальної відповідальності гр-ка З., яка займалася незаконним збутом наркотичних засобів в перебігу тривалого проміжку часу, одержуючи наркотичні кошти з Росії, пересилаючи після продажу наркотиків частину грошей своїм співучасникам (у ході досудового слідства було встановлено, що в протязом року нею було у вказане місто за однією адресою переслані гроші, які в переводі на гривні склали 28000 гривень). Але на руках у даної громадянки знаходилася розписка про те, що 2 роки тому з її вини була вчинена ДТП, внаслідок чого вона зобов'язала в перебігу 3-х років погасити суму боргу за пошкоджений автомобіль у розмірі 5 тисяч доларів. Для підтвердження був здійснений запит до відповідних органів, внаслідок чого було встановлено, що такого ДТП в дійсності не було. За допомогою інших слідчих дій було доведено вину гр-ки З. [13].

При розпізнаванні ознак неправдивого алібі важлива також діяльність рефлексії як суб'єкта помилкового алібі, так і самого слідчого. Високоєфективна діяльність рефлексії слідчого, на думку Кирсанова З.І., може надати велику дію на лінію поведінки суб'єкта помилкового алібі. Останній вважає, що дана діяльність може полягати в наданні допустимої законом емоційно-вольової або інтелектуальної дії на осіб, що мають відношення до події, що розслідується, з метою подолання їх протиправних установок і отримання від них правдивої інформації [14]. Але дія слідчого на протидію розслідуванню сторону правомірна і допустима тоді, коли вона є: законною, не суперечить жодній нормі КПК; допустима з позиції моральності, моралі; враховує індивідуальні якості особи, відносно якої вона застосовується. Отже, слідчому при розслідуванні кримінальної справи в ході боротьби з протидіючою стороною не можна порушити вказані в законі вимоги і не вийти за рамки КПК.

Крім того, надаючи дію на суб'єкт протидії, слідчий повинен використовувати індивідуальний підхід, який, на думку Хайдукова Н.П., припускає: а) достатньо хороше знання суб'єкта, до якого застосовується дія від його вікових, психологічних й інших якостей; б) установлення з ним правильних, обумовлених обставинами

справи, обстановкою і особовими якостями, взаємостосунків; в) облік специфіки процесуально-тактичної ситуації, що склалася [15]. Ми вважаємо, що слідчий також повинен вивчити круг родичів і знайомих з метою уникнення самообмови, якщо є підстави вважати, що дана особа не скоювала вказаного злочину, також враховувати можливість збігу певних несприятливих обставин, як наприклад відчуття «товариства», спотворене відчуття «справедливості», що помилково зрозуміло

Вказані заходи дії, елементи розпізнавання неправдивого алібі не є вичерпними, а вживання лише вказаних заходів недостатнє для ефективної боротьби з такою формою протидії – як неправдиве алібі. Для перевірки та спростування помилкового алібі необхідно проводити комплекс операцій, в який входять детальний допит особи, що висунуло алібі; виявлення і допит свідків, що знаходилися в місці, вказаному особою, оперативно-розшукові заходи щодо встановлення контактів особи з свідками, підтверджуючими алібі; слідчий експеримент для перевірки можливості дістатися до певного місця за конкретний час; допит суб'єкта заховання з пред'явленням доказів неправдивого алібі; перевірка свідчень особи на місці, проведення з його участю відтворення обстановки і обставин події. Вказаний комплекс операцій висловлений нами схемно. В реальних ситуаціях розслідування в її рамках можуть проводитися і інші слідчі дії в іншій послідовності, паралельно.

Література:

1. Здесь под формой мы понимаем «внешнее выражение какого-либо содержания», Советский энциклопедический словарь. – М., 1983. – С. 1417.
2. Лубин А.Ф., Журавлев С.Ю. Нейтрализация противодействия расследованию // Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики. – Н. Новгород., 1995. – С. 348.
3. Лубин А.Ф., Журавлев С.Ю. Нейтрализация противодействия расследованию // Криминалистика. Расследование преступлений в сфере экономики. – Н. Новгород., 1995. – С. 349.
4. Комментарий к УПК РСФСР (ст. 5)/ К 63 Отв. Ред. В.И. Радченко; Под ред. В.Т. Толина. – 2-е изд., пере раб. И доп. – М.: Юрайт, 1999. – 730 с.
5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М., Издательство БЕК, 1997 - С. 16.
6. Тімербаєв А.Т. Алиби подозреваемого и обвиняемого. – Автореф. дис. канд. юрид. наук. - М., 1975, 27 с.
7. Молдован А.В., Молдован В.В., Міхеєнко М.М. Кримінальний процес України: підручник. К.: Либідь, 1999.-536 с.
8. Кручинина Н.В., Шиканов В.И. Алиби. Теоретические проблемы и их прикладное значение в уголовном судопроизводстве. – Иркутск: Изд-во Иркут. Ун-та, 1992.
9. Архів СВ Бахчисарайського РВ ГУ МВС України в АР Крим за 2002-2006 рр.
10. Кримінальна справа № 318598 // Архів місцевого суду Бахчисарайського району за 2003 рік.
11. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследование преступлений – М.: Юристь, 1996. – 336 с, с. 249.
12. Кримінальна справа № 516852//Архів місцевого суду Бахчисарайського району за 2004 р.
13. Кримінальна справа № 318598//Архів місцевого суду Бахчисарайського району за 2003 рік.
14. Кирсанов З.И. Роль криминалистических методов и средств в борьбе с противодействием выявлению и раскрытию преступлений // Организованное противодействие раскрытию и расследованию преступлений и меры его нейтрализации. – М., 1997. – с. 148.
15. Хайдуков Н.П. Тактические основы воздействия следователя на участвующих в деле лиц: Автореф. дис... канд. Юрид. Наук. – М., 1979.

Пост упила в редакцію: 05.09.2006 г.